

УДК 338.432

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.3.19>

Коваленко В. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант відділу проблем державного управління
та адміністративного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті наголошено на потребі вдосконалення законодавства на основі іноземного досвіду в частині правового статусу контрольно-ревізійних органів (неоднозначне визначення їх завдань та функцій, нечіткість закріплення повноважень, сприяє неналежному здійсненню контролю в розвитку економіки нашої держави), що впливає на забезпечення економічної й фінансової безпеки.

Наголошено, що у сучасному світі економічна складова набуває все більшого значення для належного функціонування країни та забезпечення її стабільності. Економіка країни та економічні права громадян, що захищені державою, є надійним базисом для подальшого зростання та розвитку. Розвиток будь-якої сфери державної діяльності потребує вивчення та адаптації найкращих світових практик до національного досвіду, і це стосується й державної політики в сфері економічної безпеки. В умовах сьогодні, коли значна кількість правопорушень, що вчиняються в державі негативно впливають на економіку держави, така діяльність набуває особливого значення, оскільки попередити порушення, запобігти йому є набагато вигіднішим для держави, а ніж застосовувати покарання до винних у його вчиненні.

Розглянуто іноземний досвід регулювання та реалізації національних державних політик розвитку економіки в контексті їх інституційного забезпечення, який засвідчив, що така система не може будуватись довільно, а за чітким алгоритмічним стратегічним пріоритетом. У процесі оновлення вітчизняного законодавства та реформування інституційної складової – важливо обережно поєднувати перевірені практикою та ефективні вітчизняні досягнення зі стандартами, закріпленими в правових системах інших країн. Неможливо у повному обсязі перенести досвід контрольно-ревізійних служб іноземних країн у вітчизняну правозастосовну практику. Проте знання про розвиток контролю у сфері економіки, а також вивчення позитивних досягнень суттєво вплине на створенні ефективної вітчизняної системи інституційного забезпечення безпеки у сфері економіки.

Ключові слова: іноземна практика, правове регулювання, державна політика, економіка, фінансовий контроль, державний контроль, економічна безпека.

Kovalenko V. V. Foreign experience of institutional security security in the economic sphere

Abstract. The article emphasizes the need to improve legislation on the basis of foreign experience in terms of the legal status of control and audit bodies (ambiguous definition of their tasks and functions, unclear establishment of powers, contributes to improper implementation of control in the development of the economy of our country), which affects the provision of economic and financial security.

It was emphasized that in the modern world the economic component is gaining more and more importance for the proper functioning of the country and ensuring its stability. The country's economy and the economic rights of citizens protected by the state are a reliable basis for further growth and development. The development of any sphere of state activity requires the study and adaptation of the best world practices to national experience, and this also applies to state policy in the field of economic security. In today's conditions, when a significant number of offenses committed in the state have a negative impact on the state's economy, such activity acquires special importance, since it is much more profitable for the state to prevent a violation, to prevent it, than to apply punishment to those guilty of its commission.

The foreign experience of regulation and implementation of national state economic development policies in the context of their institutional support was considered, which proved that such a system cannot be built arbitrarily, but according to a clear algorithmic strategic priority. In the process of updating domestic legislation and reforming the institutional component, it is important to carefully combine practice-tested and effective domestic achievements with standards established in the legal systems of other countries. It is impossible to

fully transfer the experience of control and audit services of foreign countries to domestic law enforcement practice. However, knowledge about the development of control in the economic sphere, as well as the study of positive achievements, will significantly affect the creation of an effective domestic system of institutional security in the economic sphere.

Key words: *foreign practice, legal regulation, state policy, economy, financial control, state control, economic security.*

Постановка проблеми. Важливу роль у сфері безпеки відіграють виклики, пов'язані із збройною агресією РФ та тимчасовою окупацією частини української території. Знищення економіки України є свідомим і цілеспрямованим кроком з боку Росії, що є одним із методів гібридної війни. Руйнування економіки призводить до незадоволеності населення, трудової міграції, соціальної напруги та підриває довіру до влади. У цьому контексті активно використовуються економічні інструменти впливу, зокрема санкції проти українських товарів і послуг, а також тиск на інші держави для ухвалення рішень, які суперечать основним національним економічним інтересам України [13].

Війна, формуючи низку економічних і соціально-політичних викликів, також ускладнює виконання Україною вимог для членства в Європейському Союзі. На сьогодні Україна просунулася в досягненні стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права і свободи людини. Також сформувалась система органів, що здійснює контроль у сфері економіки, який поряд з виконанням основних завдань і функцій, проводять державні органи загальної компетенції, а також спеціальні органи, створені з цією метою. На даний час потребує вдосконалення законодавство, що визначає правовий статус контрольно-ревізійних органів, позаяк неоднозначне визначення їх завдань та функцій, нечіткість закріплення повноважень, сприяє неналежному здійсненню контролю в розвитку економіки України. На даний час існує проблема вдосконалення державного контролю в сфері економіки, яка вимагає комплексного підходу. Необхідно удосконалювати форми і методи його здійснення, розробляти шляхи підвищення ефективності, зокрема, важливу роль у забезпеченні дієвості і ефективності економічного контролю відіграватиме координація і взаємодія між контролюючими органами, бо всі

вони мають спільну мету – захист і охорону інтересів держави.

Також, слід вивчати досвід розвитку державного контролю в економічній сфері в інших країнах, це допоможе на шляху до правопорядку. Але повністю імплементувати досвід організації і діяльності контрольних служб інших держав в українське законодавство неможливо, тому що на розвиток контролю в галузі економіки впливає форма державного устрою та правління, а також традиції, що склалися в державі. Даний контроль зачіпає інтереси всіх і кожного, це зумовлює необхідність розробки Концепції його розвитку в Україні, що вказує на необхідність його дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що питаннями правового регулювання та реалізації національної державної політики розвитку економіки в іноземних країнах були предметом наукових досліджень таких фахівців як: К. М. Бліщук, В. М. Боголюбов, М. О. Клименко, І. В. Козачок, І. І. Комарницька, Д. О. Кошиков, Л. Г. Мельник, В. А. Прилипко, О. О. Ракоїд, Л. А. Савченко, М. М. Садченко, Л. І. Соломенко, Г. С. Третяк, А. В. Хмельков, Ю. Ю. Чуприна, Н. О. Шмигельська та ін.

Разом із цим, вказані науковці в своїх дослідженнях, багато в чому використовували однакові наукові джерела, крім того нормативні акти зарубіжних країн, які зазначались в дослідженнях, або втратили чинність, а, отже, актуалізація даного питання є доцільною та своєчасною.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі для належного функціонування країни та забезпечення її стабільності все більшого значення набуває економічна складова. Економіка країни та економічні права громадян, що належним чином захищені державою, стають надійним базисом для її подальшого зростання та розвитку. Для сучасної України, яка переживає часи економічного

спаду, що зумовлений світовою економічною кризою, пандемією коронавірусу COVID-19 та воєнного стану, питання забезпечення збереження економічної стабільності та забезпечення економічної безпеки є одним із пріоритетних напрямів роботи державних органів. В той же час, розвиток будь-якої сфери державної діяльності неможливий без вивчення та адаптації найкращих світових практик до національного досвіду, і в цьому питанні державна політика в сфері економічної безпеки не є виключенням [1, с. 125-126].

Безпековий аспект в економіці полягає в запобіганні розбалансуванню та підвищенні її стійкості до зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз. Для цього впроваджується постійний моніторинг економічної стійкості. Моніторинг здійснюється на основі визначених індикаторів стану економічної безпеки та їх критичних меж (перелічених у додатку), перевищення яких може призвести до виникнення масштабних кризових процесів в економічній сфері [13].

Складовою частиною економічної є фінансова безпека. Соціально-економічний розвиток держави обумовлює потребу її забезпечення. Держава здійснює вплив на сферу фінансових відносин через встановлення податків, зборів, інших обов'язкових платежів, регулювання фінансового ринку, регламентацію кредитних відносин, відносин у сфері страхування та через систему фінансування. Таким чином, держава фактично здійснює не управління фінансами, а вплив через фінанси, в той час реалізуючи фінансову політику, відповідно до якої визначається об'єм розподілу і перерозподілу національного доходу, на фінансову систему [14].

Як правило, управління фінансами в розвинених країнах здійснюється декількома державними органами. До таких органів можна віднести парламент, Міністерство фінансів та його відділи, спеціальні органи державного фінансового контролю та галузеві відомства. У правовій демократичній державі особливе значення має система парламентського контролю. Незалежно від того, яке місце посідає парламентський контроль у діяльності того чи іншого парламенту, він має давню історію. Ще у 1789 р. у ст. 14 Декларації прав

людини було зазначено, що усі громадяни мають право безпосередньо або через своїх представників пересвідчуватися у необхідності оподаткування, санкціонувати податки, постійно контролювати [2, с. 184-185; 11].

Парламентський контроль найбільш ефективний тоді, коли парламент має доступ до різноманітних джерел інформації та аналізу. Хоча парламент відіграє провідну роль у здійсненні парламентського контролю, проте допомогу йому можуть надати досвідчені аудитори-аналітики. Особливо важливо для парламенту мати фаховий аналіз тоді, коли він вирішує питання бюджету та його виконання. Зокрема, у більшості держав існують комітети, які часто називаються бюджетними. Серед функцій, які вони виконують, необхідно виділити перевірку законності, правильності і повноти передбачених у бюджеті доходів і витрат, а також правильності звіту про виконання бюджету. Парламент періодично отримує інформацію від комітетів про виконання бюджету. Такі комітети є у Франції, Великобританії, Україні та деяких інших країнах. Вони створені для перевірки певних напрямів фінансової діяльності окремих ланок фінансової системи [3, с. 245-246].

Аналізуючи іноземну практику правового регулювання та реалізації національних державних політик розвитку економіки, можна сказати, що наприклад, парламентський контроль у Франції над видатками різних відомств здійснюють спеціальні працівники фінансових комітетів обох палат. Фінансові комітети наділені правами вимагати проведення спеціальних розслідувань, результати яких можуть призвести до необхідності притягти до Суду з питань бюджетної та фінансової дисципліни того чи іншого чиновника. Подані урядом Франції бюджетні документи перш ніж потрапити до галузевих комітетів аналізуються фінансовими комітетами обох палат парламенту, а саме палата Національних зборів та палата Сенату [4, с. 225-226].

Водночас, у Великобританії щорічну збірку офіційних документів про державні видатки, так звану Білу книгу, і бюджет вивчає спеціальний постійний комітет Палати громад у справах державної скарбниці та державної цивільної служби, доповідає про них перед

дебатами, під час яких парламент висловлює свої зауваження; у Швеції – подані до парламенту бюджетні документи розглядаються комітетом з фінансових питань і галузевими комітетами. У той же час при складанні бюджету комітет з фінансових питань не має переваг над галузевими комітетами; у США законодавча стадія розгляду бюджету починається після того, як президент подає бюджет до обох палат Конгресу (Сенату та Палати представників). Фінансові законопроекти розглядаються у 13 підкомітетах Палати представників і Сенату; у Німеччині провідну роль у складанні бюджету відіграє бюджетний комітет, який має особливий статус, оскільки його ревізійний підкомітет відповідає як за парламентський контроль, так і за управління бюджетно-фінансовою діяльністю [5, с. 106-107].

Загальновизнаною засадою демократії є пріоритет законодавчої влади щодо виконавчої в усьому, що пов'язане з державною скарбницею. У всіх демократичних країнах парламент повинен затверджувати всі видатки та доходи. Водночас, парламенти зарубіжних країн щоденно не здійснюють контроль за видатками. Вони влаштовують перевірки періодично. Щоденний нагляд покладається на бюджетну службу або Міністерство фінансів, які перебувають у складі органів виконавчої влади. Можна вказати на існування двох методів здійснення контролю – попереджувальний, коли законодавчий орган створює відомство, яке є майже дзеркальним відображенням відповідної установи у складі виконавчої влади для активного моніторингу витрачання коштів органами виконавчої влади, і реагуючий, коли законодавчий орган отримує необхідну йому інформацію від Міністерства фінансів [6, с. 98-99].

Парламентський контроль, як правило, у різних країнах світу здійснюється шляхом незалежних зовнішніх ревізійних перевірок урядових рахунків і відомчих операцій незалежним ревізором від імені законодавчого органу і його комітетами. Шведський парламент для здійснення парламентського контролю запровадив таку інституцію, як парламентські ревізори, які ним призначаються і подають йому результати досліджень,

а потім парламент приймає рішення про заходи, спрямовані на виправлення недоліків, виявлених ревізорами.

Одним із напрямів парламентського контролю в Японії є проходження всіх рішень, що стосуються державних фінансів, через парламент. Його здійснюють постійні комісії з питань державних фінансів і бюджетна [7, с. 125-126].

У США до спеціальних органів фінансового контролю можна віднести Міністерство фінансів, Головну контрольну службу, Адміністративно-бюджетне управління при Президентові, Бюджетну службу Конгресу, Службу генеральних інспекторів, головних працівників із фінансових питань. Представником уряду в США є Міністерство фінансів (Казначейство). Воно розробляє фінансову і податкову політику, здійснює грошовий обіг, емісію грошових знаків та управління державним боргом, займається питаннями внутрішніх займів, контролює виконання фінансового законодавства, здійснює збір внутрішніх доходів, несе основну відповідальність за збирання доходів і виплати, публікує місячні і річні звіти про фінансове становище федерального уряду. Можна зробити висновок, що цей державний орган сприяє оптимальному фінансовому управлінню державними ресурсами.

Також, важливе значення в управлінні фінансами в США належить Головній контрольній службі, яка була створена в 1921 році та є найважливішою контролью-ревізійною службою Конгресу, якій підзвітні фінансові операції федеральних міністерств та агентств. Ця служба перевіряє й аналізує, як виконуються федеральні програми, веде облік усіх державних коштів і забезпечує доступність фінансових відомостей для Конгресу та громадськості. Головна контрольна служба на чолі з Генеральним контролером представляє Конгрес. До функцій цієї служби відносять: тлумачення нормативно-правових актів з фінансових питань, контроль за законністю та ефективністю операцій, що проводяться відповідними органами, надання допомоги Конгресу тощо [8, с. 85-86].

У 1974 році було створено Бюджетну службу Конгресу, до основних завдань якої

належить надання своєчасної інформації про виконання бюджету, а також здійснює поточний контроль за фактичними загальними видатками і порівняння їх з видатками, передбаченими у бюджеті. Вона забезпечує Конгрес аналізом, який є необхідним у його бюджетній діяльності.

Органом державного управління фінансами у Великобританії є Казначейство, яке керує розробкою, складанням і виконанням державного бюджету, визначає податкову політику, здійснює фінансово-економічне прогнозування, міжнародні фінансові відносини, контроль за витрачанням коштів державними підприємствами. На чолі центрального уряду Великобританії стоїть Кабінет. Його головною фігурою є міністр фінансів (канцлер Державної скарбниці). Міністерство, яким він керує, опікується як прибутковими, так і видатковими аспектами бюджету, а також визначенням економічної та бюджетно-фінансової політики. Міністерство фінансів повинно представляти інтереси платника податків і забезпечувати належний розподіл коштів між міністерствами. Міністрові фінансів підпорядковані Управління податкових зборів, Управління митних і акцизних зборів (організовує виконання бюджету у частині збору мита і акцизів), а також Управління національних заощаджень, що керує великою кількістю програм акумуляції особистих заощаджень, якими фінансується значна частина державного сектора в позичкових коштах [12].

Ревізія фінансово-господарської діяльності державного сектора у Великобританії має давні історичні корені. Ще у 1314 році тут було засновано посаду Генерального контролера державної казни. У 1866 році, ця «служба» була перейменована на відомство Генерального контролера і ревізора. У 1983 році на базі зазначеної вище служби відповідно до Закону про фінансовий контроль було створено нині діюче Національне контрольно-ревізійне управління. До основних завдань якого належить: здійснення і покращання процесу фінансового контролю у міністерствах, відомствах та інших державних органах; сприяння ефективності використання фінансових та інших матеріальних ресурсів, що витрачаються безпосередньо

за рішенням парламенту; підвищення техніки і якості перевірок і ревізій, які проводяться в державному секторі, надання парламенту підтвердження того, що державні фінанси й інші ресурси, витрачені на цілі, що ним встановлені [9, с. 125-126].

У Франції управління фінансами здійснює Міністерство економіки, фінансів і бюджету, яке має такі функції: розробка державного бюджету і контроль за його виконанням, касове обслуговування бюджету; збір податків, мита й інших надходжень у казну; контроль за фінансовими операціями; здійснення зв'язку держави з підприємствами як акціонера, кредитора чи гаранта; забезпечення обліку і контролю. Міністерство складається з: управління прогнозів, яке опікується макроекономічними перспективними оцінками; податкового управління, сферою діяльності якого є податкове законодавство; управління рахунків державних установ, що контролює виконання бюджету в частині руху платежів і перевірки річних фінансових звітів; управління державної скарбниці, яке несе відповідальність за державні підприємства і програму обслуговування боргів; бюджетного управління. Бюджетне управління складається з підрозділів, які здійснюють фінансовий контроль і нагляд за відповідними галузями, а окремий підрозділ координує та складає бюджет як на стадії підготовки, так і на стадії його виконання, а також розробляє загальні напрями видаткової політики [12].

Також фінансовий контроль у Франції здійснюється Судом бюджетної і фінансової дисципліни, який належить до Рахункової палати, доповнює її матеріальні і процесуально-правові можливості для належного здійснення фінансового контролю. Діяльністю цього суду керує Перший голова Рахункової палати.

Органом державного управління фінансами у Німеччині є Міністерство фінансів, яке розробляє основи фінансової, податкової, валютної і кредитної політики. Воно складає проект бюджету і середньотермінового фінансового плану, здійснює касове обслуговування бюджету, контроль за його виконанням і розробку основ розподілу фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи. Крім Міністерства фінансів, в управлінні

фінансами беруть участь Федеральне відомство з фінансів, яке займається податковою перевіркою підприємств, оподаткуванням іноземних капіталовкладень, проблемами усунення подвійного оподаткування та Федеральне управління державним боргом, яке здійснює операції з випуску і погашення позик та займається фінансуванням бюджетного дефіциту [10, с. 225-226].

Управлінням фінансами в Італії займаються чотири державні органи: Казначейство, яке здійснює управління державними видатками і фінансовий контроль; Міністерство фінансів – здійснює управління доходами; Міністерство бюджету і планування займається складанням державного бюджету і координує фінансові ресурси; Міністерство внутрішніх справ – здійснює управління місцевими фінансами.

Органом державного управління у Швеції є Міністерство фінансів, яке несе основну відповідальність за політику у сфері витрачання коштів і оподаткування, за бюджетно-фінансову та економічну політику. Міністерство фінансів складається з юридичного управління, управління економічної політики та бюджетного управління, в якому працюють п'ять відділів, кожен з яких виконує контрольні функції у різних галузях.

Систему органів фінансового контролю в Саудівській Аравії складають: Міністерство фінансів і національної економіки, Головне контрольне управління, Головне управління цивільної служби, Управління контролю і розслідувань. Основним завданням Міністерства фінансів і національної економіки є збір державних доходів і фінансування державних витрат. У структурі даного Міністерства створена Генеральна дирекція фінансового контролю, яка здійснює попередній фінансовий контроль та проводить ефективну кадрову політику [1, с. 174-175].

Одним із напрямів фінансового контролю в Японії є проходження всіх рішень, що стосуються державних фінансів, через парламент. Другим напрямом є діяльність Фінансово-ревізійної палати, правовий статус якої визначено Законом про фінансово-ревізійну палату, прийнятим у 1947 році. Фінансово-ревізійна палата здійснює ревізії та пере-

вірки, що покликані виявляти наявність або відсутність державних грошей, цінних паперів, майна, встановлювати відповідність чи невідповідність їх руху виправдовувальним документам, особливу увагу приділяє питанням встановлення законності фінансових операцій, дотримання всіх встановлених процедур розпорядження грошовими коштами і майном держави. Основною її функцією є регулярна перевірка фінансової діяльності уряду і доповіді парламенту [1, с. 176-177].

Із викладеного вище, можна зробити висновок, що, звичайно, повністю перенести досвід організації й діяльності контрольних служб іноземних держав в українське законодавство неможливо, але знання шляху, яким іде розвиток державного фінансового контролю у цих країнах, вивчення їх досягнень і помилок допомагає нам на нашому власному шляху до правопорядку, до створення ідеальної системи контролюючих суб'єктів.

Висновки. Підводячи підсумки, варто наголосити, що економічний розвиток країн з різних причин, але закономірно відбувається нерівномірно, що призводить до змін у співвідношенні сил і нагромадження суперечностей, які певною мірою вирішуються шляхом реформування і осучаснення договірних відносин або мовчазного прийняття змін. Але з часом приховані фундаментальні геоекономічні зрушення, пов'язані з нерівномірністю економічного розвитку, руйнують рівновагу і спричиняють переформатування світового порядку відповідно до нового співвідношення сил.

Держава забезпечує сталий розвиток економіки шляхом безпеки. Однак, довготривале перебування економіки України у кризовому стані й воєнні події сьогодні вимагають реалізації на державному рівні системно-комплексної програми дій, інституційної концепції економічної безпеки в системі оновленої економічної стратегії України, спрямованої на відродження економічного потенціалу, підвищення рівня забезпеченості національної безпеки та її економічної складової, визначення дестабілізуючих факторів, локалізації їх негативного впливу, проведення попереджувальних заходів, своєчасної компенсації

відхилень від нормального стану, що зумовлює необхідність проведення подальших наукових розробок за цим напрямом.

Інституційне проектування стратегії економічної безпеки України повинно будуватися на комплексності, що припускає охоплення всіх основних сфер економіки, які впливають на макроекономічну ситуацію, становище в різних секторах економіки; системності, наукової

обґрунтованості або розроблення стратегії розвитку на базі використання досягнень іноземного досвіду; альтернативності прийнятті стратегічних рішень; безперервності коригування стратегії залежно від зміни ситуації; цілеспрямованості й активізації стратегічного управління, що передбачає розроблення й реалізацію комплексних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2002. 454 с.
2. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави: дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків: 2021. 485 с.
3. Стратегія сталого розвитку : підручник / Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г., Ракоїд О. О., Соломенко Л. І., Прилипко В. А. Київ : ВЦ НУБІПУ, 2019. 328 с.
4. Комарницька І. І. Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права: дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. Львів: 2021. 512 с.
5. Шмігельська Н. О. Адміністративно – правове регулювання профілактики правопорушень у сфері економіки: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: 2015. 173 с.
6. Садченко М. М. Правові та організаційні засади діяльності органів внутрішніх справ у здійсненні фінансового контролю: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: 2015. 210 с.
7. Хмельков А. В. Державний фінансовий контроль : підручник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 228 с.
8. Третяк Г. С., Бліщук К. М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
9. Чуприна Ю. Ю. Адміністративно-правові методи правового регулювання: сутність та зміст: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 216 с.
10. Козачок І. В. Організаційно-правове забезпечення контрольної функції органу місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку: дис.... докт. філос.: 081 – Право. Суми: 2023. 279 с.
11. Декларація прав людини і громадянина 1789. URL: https://vue.gov.ua/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D1%96_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0_1789
12. Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб. / Кізіма Т. О., Кравчук Н. Я., Горин В. П. та ін.; за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: Економічна думка, 2013. 287 с.
13. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>
14. Бригінець О. О. Правове забезпечення фінансової безпеки України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2017. 464 с.